

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

іріктеуге келетін болсақ, мұндай шаралар ешқашан тоқтаған емес. Мао Цзэдун да “ондыққа” басымдық берген, соғыс жылдарында «Он әскери қағиданы» алға тартты. Елдің құрылуы кезеңінде ол әйгілі «Он ұлы қарым-қатынас туралы» еңбегін жариялады, ал екі «Он қарым-қатынас» оның теориялық ойлауының аса маңызды бөлігіне айналды. “十全十美” бұл идиома қытай халқының ұрпақтар бойы аңсаған ең жоғары күйін білдірді.

Қытай тілі цифрларының мәдени коннотациясын негізінен төрт аспектіден талқыладық. Біріншіден, материалдық мәдениет тұрғысынан алғанда адам баласы әртүрлі материалдық өркениеттер жасады, олардың барлығында сандардың ізі қалған. Екіншіден, институционалдық мәдениет тұрғысынан алғанда, қытай ұлтының әртүрлі өмірлік жүйелері, отбасылық жүйелері, әлеуметтік жүйелері мен теориялық жүйелері де сандардың әсерін көрсетеді. Үшіншіден, рухани мәдениет тұрғысынан алғанда, сандарды қолдану да адамдардың ойлау тәсілі, эстетикалық талғамы, діни сенімі мен құндылықтары арқылы табылады. Қытай тілі цифрларының мәдени коннотациясын талдау арқылы оның қытай ұлтының дәстүрлі мәдениетінің тасымалдаушысы әрі жалғасы екенін түсіндік. Қытай тілі цифрларының мәдени коннотациясын терең түсіну қытай таңбалары мен сөздерін дұрыс түсінуге көмектесіп қана қоймай, сонымен қатар мәдениеттер арасындағы байланыстың бірқалыпты прогреске жетуіне ықпал етеді. Сондықтан біз қытай тілі цифрларының мәдени коннотациясын белсенді түрде түсініп, цифрлық мәдениеттің оң мәнін толық көрсетуіміз керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Шэнь Л, Цянь Ю. Қытайдың құтты мәдениеті. – Хух-Хото: Ішкі Моңғолия халқының баспасы, 2005. – 11.
2. Чжан Ц., Ян Ю. Қытай мен Ресейдің цифрлық мәдениеті және оны салыстыру // Чанчунь ғылым және технология университетінің журналы. – 2010. №9. 61-62.
3. Sina xinwen. Renmin ribao. <https://news.sina.cn/2018-02-15/detail-ifyrrhct8256984.d.html>.
4. Ян Л. Қытай және орыс сандық идиомаларын салыстырмалы зерттеу // Магистрлік диссертация. – Далянь, 2019. – 16.
5. Хуан С. «Тоғыз» және оның мәдени коннотациясы, мәдени және көркемдік зерттеулер // Емтихан апталық баспасөз. 2008. – 1.

ӘОЖ 811.581:811.111

АҒЫЛШЫН КІРМЕ СӨЗДЕРІНІҢ ҚЫТАЙ ТІЛІНІҢ ЛЕКСИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНА ЖӘНЕ ОРФОГРАФИЯСЫНА ӘСЕРІ

Токтарбекова Ерке Аралқызы

toktarbekova_yea@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ 6В02311- «Шетел филологиясы: қытай тілі»

білім беру бағдарламасының 4-курс студенті

Ғылыми жетекшісі – ф.ғ.к., доцент м.а. Б.Жылқыбекұлы

Қытай ғылымында шет тіліндегі лексиканы зерттеу XX ғасырдың бірінші жартысында ғана басталды, оған дәлел - сол жылдары жарық көрген Ван Шаншан, Лю Цзипин, Гао Мингкай, Лю Чжэнтанг, Ли Дарэн, Луо Чангпей, Ян Сипэн, Пан Вэнгуо, Хуан Хэцин, Ли Сяндун, Шэн Гаовэй, Ши Ювэй, Ху Пэйпэй, Ли Шуджуан, Ян Лиган және т.б. сияқты ғалымдардың зерттеулері. Қытай лингвистері кірме сөздерге шетелдік әріптестеріне қарағанда кейінірек назар аударды. Жи Сянлин Ши Ювэй жазған кітапта осы мәселе туралы жазылғанын атап көрсетеді

[1, 4]. Оның айтуынша, әлемнің өркениетті елдерінде ғалымдар тіл білімін, оның ішінде кірме сөздерді мұқият зерттейді, ал Қытайда осы мәселе төңірегінде лингвистер саны аз болуына байланысты кірме сөздердің сөздіктері де, оған байланысты ғылыми жұмыстар да аз. Осы саладағы білімнің жеткіліксіздігіне қарамастан, Қытай ғалымдарының заманауи зерттеулерінде тілге кірме сөздердің ену құбылысын анықтауға арналған бірқатар ұғымдар бар. Қытай тіліндегі "кірме сөз" терминін анықтау үшін оның тарихын түсіну қажет. Бұл терминді қытай тілінде анықтауда фонетикалық және семантикалық мағыналарды қамтитын иероглифтік жазудың, сондай-ақ қытай тілінде жапонизмдердің болуына байланысты қиындықтар туындайды. Ши Ювэй өз жұмысында "кірме сөз" терминін түсіну тарихын қарастырады. Ол алғаш рет 1993 жылы 外来概念词 "шетелдік тұжырымдамалық сөз" термині ретінде алғаш рет "Қытай сөздерін қалыптастыру бюллетенінің" бірінші санында қолданылды. Алайда, бұл термин 词 "сөз" және 语 "тіл, сөйлеу" иероглифтерінің мағыналары арасындағы бұлыңғыр айырмашылыққа байланысты көптеген қайшылықтарды тудырды [1, 205]. 1995 жылы сөздерді кірме сөздерді енгізу процесінің Хуан Хацин енгізген жаңа термині 外来影响词 "сырттан келетін, сөздерге әсер ететін" пайда болды. Бұл термин де ерекше қолданысқа ие болмады. Қазіргі лингвистикада бұл құбылыстың әртүрлі терминдерін кездестіруге болады, мысалы, 借词 "өзге тілден алынған сөздер" немесе 外来词 "сырттан келген сөздер". Соңғы жылдары Қытай лингвистерінің еңбектерінде" кірме сөздерді енгізу "басқа тілдерден реципиент тіліне сөздерді ассимиляциялау процесі, ал "кірме сөздер" осы процестің нәтижесі ретінде қарастырылады [2, 5].

XIX ғасырдың басынан бастап қытай тіліндегі кірме сөздердің негізгі көздері ағылшын, орыс және жапон тілдерінен болды. Ағылшын тілінен енген кірме сөздер ең кең таралған және қытай тілінің құрылымының өзгеруінде ең үлкен әсерге ие болды, себебі ағылшын тілінен алынған терминдер орыс немес жапон тілдеріндегі сөздерге қарағанда түпнұсқа сөздердің мағынасын дәлірек және толық білдіреді және олардың арнайы мәтіндерде қолдану жиілігі жоғары болды [3, 170]. XX ғасырдың аяғында әлемде 5 мыңға жуық жетекші ғылыми журналдар болды және олардың 80 пайызы американдық және ағылшын баспаларында ағылшын тілінде жарық көрді [4, 109].

1989 жылдың басынан басталған қытай тіліне жаңа сөздерді енгізу процесі әлі күнге дейін тоқтаған жоқ. Алайда, бұл кірме сөздердің саны мен пайызын дәл анықтау үшін қиындық тудырады, себебі жаңа кірме сөздердің туындауын бекітіп отыратын база немесе жаңа сөздіктер жоқ [5]. 1980 жылдары Қытай басқа елдермен белсенді ынтымақтастықты бастады, әсіресе, ғылым мен техника, экономика және әлеуметтік-мәдени салаларда, нәтижесінде өзге тілдерден алынған сөздер саны едәуір өсті.

Кірме сөздердің қытай тіліне ену жолдары келесідей болды [6]:

1. Фонетикалық түрде алынған сөзді қытай таңбалары арқылы беру, олардың айтылуы түпнұсқа тілдегі сөздердің фонетикалық көрінісіне жақын. Мысалы: clone (克隆, kè lóng) және т. б.

2. Жартылай калька, онда күрделі сөздер екі жолмен аударылады:

1-ші түрі: сөздің бірінші бөлігі ағылшын тіліндегі айтылымға сәйкес қытай таңбаларымен жазылады, ал екіншісі тасымалданады – мысалы, 因特网 (yīntèwǎng, internet, 网-net).

2-ші түрі: сөздің бірінші бөлігі тасымалданады, ал екіншісі ағылшын тіліндегі айтылымға сәйкес қытай таңбаларымен жазылады - мысалы, 文化休克 (culture shock), 水上芭蕾 (water ballet) және т.б. мұндай жартылай калькалар қытай тілінде өте жиі кездеседі.

3. Дыбыстар мен мағынасы бойынша аударманың сәйкестігі: кірме сөздерді мағыналары кірме сөздердің мәндеріне жақын Қытай таңбаларымен жазу, мысалы: 香波 (xiāngbō, shampoo).

4. Ағылшын сөзінің сөзжасамдық құрылымына сәйкес сөзбе-сөз аударма, мысалы: 超市 (supermarket), 绿卡 (Green Card).

5. Латын әріптерін сақтай отырып, иероглифпен бірге беру - мысалы, CT检查 (CT тексеру), T恤衫 (Теннис).

6. Ағылшын сөзінің емлесін сақтау - мысалы, CD, DNA, GRE, Windows және т. б.

Сонымен қатар, фонетика, грамматика және лексика сияқты әртүрлі аспектілердегі кірме сөздердің "қытайлық бейімделу" процестеріне де назар аудару маңызды. Фонетика саласындағы "қытайлық бейімделу" көбінесе келесі аспектілерді қамтиды: дыбысты меңгеру, дыбыс ұзақтығын өзгерту және буын құрылымын өзгерту (тонизация процесі) [7].

1. Дыбысты меңгеру

Кейбір шетел тілдерінде қытай тілінде жоқ дыбыстар бар және оларды үйрену кезінде бұл дыбыстар қытай тілінің жақын дыбыстарымен ауыстырылады. Мысалы, ағылшынша "nicotine" сөзі [nikəti:n] деп айтылады, ал қытай тілінде "尼古丁" [nígǔdīng] деп аударылады.

2. Буын құрылымын өзгерту.

Буын құрылымының өзгеруі шетел тілдерінде, қытай тілінен айырмашылығы, екі немесе одан да көп дауыссыз дыбыстардың тіркесімін қолдануға болатын кезде пайда болады. Қытай тілінде бұл дауыссыз дыбыстардың арасында дауысты дыбыстың пайда болуына немесе дауыссыз дыбыстардың біреуінің қысқаруына әкеледі. Мысалы, қытай тіліндегі "golf" (гольф) сөзі "天高" [gāoērfū], ал "volt" (вольт) "伏特" [fùtè] деп жазылады.

3. Дыбыс ұзақтығының өзгеруі

Қытай тілінде сөздер әдетте бір немесе екі буыннан тұрады, ал үндіеуропалық тілдерде (соның ішінде ағылшын тілінде) буындары көп сөздер жиі кездеседі. Сондықтан мұндай сөздерді үйренудің кең таралған әдісі - кірме сөздің буындарын қысқарту - мысалы, "dozen" [dazn] - 打 [dǎ].

4. Тонизация процесі

Тонизация процесі қытай тілінің фонетикалық жүйесінің маңызды ерекшелігі болып табылады. Қытай тілінде сөздердің тоны бар. Сондықтан, өзге тілден кірме сөздерді енгізген кезде, қытайлау процесінде тондарды қосу керек. Мысалы, Coca - Cola - 可口可乐 (kě kǒu kě lè), Marathon - 马拉松 (mǎ lā sōng) және т.б.

Қытай тілінде сөздердің графикалық-орфографиялық жолмен енгізу тәсілі де бар.

1. Бұл жаңа иероглифтер жасау арқылы алынған сөздерді игеру процесі.

Қытай таңбалар жүйесінде дыбыс пен иероглиф формасы әдетте өзара байланысты, сондықтан "қытайлану" процесінде дыбыстар бойынша шетелдік сөзге ұқсас иероглифті таңдау керек. Бұл иероглифтің дыбысы мен мағынасы бір-бірімен байланысты, сондықтан оның сыртқы түрінен оның негізгі мағынасын (немесе коннотациясын) болжауға болады.

2. Латын әрпін "қарызға алу" әдісі немесе ағылшын сөзін жазбаша түрде толық иемдену келесі жолдармен көрінуі мүмкін:

- Бір идеяны (ағылшын әріптері таңбалармен бірге) жеткізу үшін латын әріптерін

Қытай таңбаларымен біріктіру, мысалы, CT检查 (CT зерттеуі);

- Ағылшын тіліндегі қысқартуларды толық иемдену - CD, DNA, GRE, Windows және т. б.;

- Түпнұсқа шетелдік сөзден тікелей иемдену - мысалы, OK, call, out.

Өзге тілден алынған кірме сөздер қытай тілінің грамматикалық жүйесіне бейімделуі керек. Грамматикалық мағыналарды беру үшін сөз тәртібі, қызметтік сөздер және басқа құралдар қолданылады. Сондықтан шетелдік сөздерді алған кезде келесі құбылыстарды байқауға болады.

1. Екі морфологиялық формасы бар шетелдік сөз бір қытай сөзіне біріктіріледі. Мысалы, ағылшын тіліндегі "penny" сөзі "pence" көпше түрінде болады, бірақ қытай тілінде ол "便士 (biàn shì)" деген бір сөзге аударылады.

2. Шетелдік сөз қытай тілдік құрылымының ерекшеліктерін ескере отырып келесідей бейімделеді:

- Шет тіліндегі аффиксті қытайлық әріппен ауыстыру, мысалы, -ism аффиксі қытай тілінде "主义 (идеяны білдіру)" деп аударылады, мысалы, McCarthy-ism – 麦卡锡主义 (mài kǎ xī-zhǔ yì);

- Шетелдік сөз дыбыстар негізінде аударылғаннан кейін, оған күрделі сөз жасау үшін сөздің кез-келген лексикалық-семантикалық топқа жататындығын көрсететін қытай тілінің аффиксі қосылады. Мысалы, "beer" сөзі үшін "啤酒" қолданылады, мұнда 啤 (pí) -

"сыра" сөзінің дыбыстарының аудармасы, ал 酒 - "сыра" сөзі.

Жалпы, қытай тілінде ағылшын кірме сөздерін қолдану ерекше мағынаға ие. Оларды қолданудың бірнеше перспективалары бар. Ағылшын және американдық кірме сөздер қоғамдық мәдениетті және белгілі бір дәрежеде адамдардың әлеуметтік мәртебесін көрсетеді. Мысалы, лингвистикалық қоғамдастықта студенттер, ғалымдар және басқалар сияқты білімі жоғары адамдар басқа әлеуметтік топтардың өкілдерімен салыстырғанда кірме сөздерді жиі қолданатыны байқалады.

Тілді оқытуда лексикалық аспект те үлкен маңызға ие. Біздің ойымызша, шет тілдік лексиканы игеруге көмектесетін тіл білімінің әртүрлі салаларының әдіснамасын ескеру маңызды. Жоғарыда көрсетілгендей, қазіргі таңда шетел (негізінен ағылшын) сөздері қытай тіліне (әсіресе соңғы уақытта) белсенді түрде енгізілуде. Бұл құбылыс теориялық және әдістемелік түсінуді қажет етеді. Осыған байланысты, қытай оқулықтарында шетелдік лексиканы үйренуге және бекітуге арналған бөлек тапсырмалар бар; мұндай тапсырмалардың негізгі түрлеріне кірме сөздердің мағынасын түсіндіретін жаттығулар, сондай-ақ кірме сөздерді енгізу түрі мен олардың жіктеу сипаттамаларына талдау жасалады. Бұл өз кезегінде кірме сөздердің тіл құрылымы мен орфографиясына әсерін тереңірек түсінуге ықпал етеді.

Қорытындылай келе, кірме сөздер қытай тілінде әр түрлі функцияларды орындай отырып, оң рөл атқарады деп есептейміз. Дегенмен, бұл мәселе бойынша қытайлық лингвистердің пікірлері әртүрлі: кейбіреулері бұл процестің жағымды жақтарын бөліп көрсетсе, басқалары өз алаңдаушылықтарын білдіреді. Шектен шығуды болдырмау үшін шетелден кірме сөздерді алу объективті және диалектикалық түрде қарастыру қажет деп санаймыз. Жаңа құбылыстар мен заттарға сілтеме жасау үшін қолданылатын көптеген кірме сөздер қытай тілінің сөздік қорын байытады және кеңейтеді. Сонымен қатар, шетелдік кірме сөздердің басым көпшілігі қытай тіліндегі бұрыннан бар сөздердің мағыналарын дәлірек жеткізе алады және қытай тілінің мәдени нормаларына сәйкес келеді, осылайша қытай мәдениетінің дамуына ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Ши Ювэй. Заимствования в китайском языке: монография. – Пекин: Шан'у Иньшу гуань, 2003. 239 с.

2. Ху Пэйпэй. Английские неологизмы-заимствования в русском и китайском языках : автореф. дис ... канд. фил. наук. – Москва: РУДН, 2012. 8 с., <https://docplayer.ru/56608946-Hu-peipey-angliyskie-neologizmy-zaimstvovaniya-v-russkom-i-kitayskom-yazykah.html>

3. Цзян Яньхун. Социолингвистическое изучение заимствований в русском и китайском языках. – Пекин, 2000.

4. Crystal David English as a global language. – Cambridge, MA.: Cambridge University Press, 1997.

5. Люй Ципин. Нормализация китайского языка и иероглифов в ближайшее время. – Шанхай: Шанхайское воспитательное издательство, 2000.

6. Волосова М.В. Современные исследования заимствований в лексико-семантической системе русского и китайского языков. Материалы Междунар. науч.-практ. конф. «*Культура и цивилизация*». 2017. С. 466–478.

7. Пронина Т.В. Английские заимствования в китайском языке как результат процесса глобализации. Филологические науки: монография. – Тамбов: Грамота, 2013. № 6 (24): в 2-х ч. Ч. II. 258 с.

ӘОЖ 821.581: 82-1

ДУ ФУДЫҢ ӨМІР ЖОЛЫ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӨРІСІ

Тулепбергенова Айым Аманжоловна

aiyma553@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ 6В02311 – «Шетел филологиясы: қытай тілі»

білім беру бағдарламасының 4-курс студенті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – ф.ғ.к., доцент м.а. Б.Жылқыбекұлы

Ду Фу (кейде Ту Фу деп жазылады) ретінде белгілі, 712 жылы Қытайдың Хэнань провинциясындағы Гун уезінде дүниеге келген. Ол ғалым отбасынан шыққан, бірақ оның ерте өмірі отбасының әл-ауқатының төмендеуіне байланысты қаржылық қиындықтармен өтті. Осыған қарамастан Ду Фу жақсы білім алып, жастайынан ақындық қабілетін танытты. 735 жылы Ду Фу императорлық мемлекеттік қызмет емтиханын тапсыруға тырысты, бірақ өте алмады, бұл оның мансаптық ұмтылысында сәтсіздік болды. Одан кейін Қытайдың түкпір-түкпіріне саяхат жасап, түрлі қалалар мен аймақтарды аралап, сол кездегі қоғамдық-саяси жағдайларды өз көзімен көріп, тәжірибе жинақтады.

Ду Фудың өмірі Қытайдағы елеулі саяси толқулар кезеңіне сәйкес келді, өйткені Тан әулеті ішкі көтеріліс пен сыртқы қауіптерге тап болды. Ол Қытай қоғамына қатты әсер еткен жойқын қақтығыс Ань-Лушан көтерілісіне (755–763 жж.) куә болды. Ду Фу поэзиясында халықтың осы бір аласапыран кезеңдегі көрген азабы мен қиыншылықтары жиі көрініс тапқан.

Әдеби талантына қарамастан, Ду Фу өмір бойы ресми түрде мойындалу және қаржылық тұрақтылыққа қол жеткізу үшін күресті. Ол әртүрлі кішігірім мемлекеттік қызметтерді атқарды, бірақ ешқашан өзі армандаған беделді мәртебеге жете алмады. Өмірінің соңғы жылдарында Ду Фу жеке қайғы-қасіретке тап болды, соның ішінде әйелі мен балаларынан айырылу, сондай-ақ денсаулығының нашарлауы. Осы қиындықтарға қарамастан Ду Фу 770 жылы қайтыс болғанға дейін өлең жазуды жалғастырды. Оның шығармаларының жиынтығына табиғат, достық, саясат және адам жағдайы сияқты кең ауқымды тақырыптарды қамтитын 1400-ден астам өлеңдер кіреді [1, 85]. Ду Фу поэзиясы эмоционалды тереңдігімен, жанды бейнелілігімен және қоршаған әлемді мұқият бақылауымен ерекшеленеді. Ол қытай әдебиетіндегі ең ұлы ақындардың бірі ретінде қарастырылады және Қытайдағы және бүкіл әлемдегі ақындардың кейінгі ұрпақтарына терең әсер етті. Қытайдың Тан әулетінің әйгілі ақыны Ду Фудың шығармашылық саласы тақырыптардың, стильдердің және поэтикалық формалардың кең ауқымын қамтиды. Ду Фудың шығармашылығы Қытай поэзиясының алтын ғасыры деп аталатын Тан әулетінің әдеби және мәдени ортасы аясында өркендеді. Міне, Ду Фу шығармашылық саласының негізгі аспектілері: табиғат және пейзаж, адам тәжірибесі мен эмоциясы, әлеуметтік түсініктеме, тарихи оқиғалар